

**Բ Ա Ն Ա Վ Ե Ճ Ե Վ Ք Ն Ն Ա Ր Կ ՈՒ Մ. Д И С К У С С И И И
О Б С У Ж Д Е Н И Я. D I S C U S S I O N S**

**ԺԵՍԸ ՈՐՊԵՍ ԼԵԶՎԱԿԱՆ-ԽՈՍՔԱՅԻՆ ՆՇԱՆ
ԱՇՈՏ ԳԱԼՍՅԱՆ**

ՀՊՄՀ բանասիրական ֆակուլտետի դեկան

բ.գ.դ., պրոֆ.

ash.galstyan@mail.ru

Համառոտագիր

Մարդու հաղորդակցությունը չի սահմանափակվում միայն խոսքային լեզվով: Հաղորդակցմանն ուղեկցող շարժումները, դիմախաղերն ու ոչ լեզվական մյուս արտահայտչամիջոցներն ուսումնասիրող գիտությունը կոչվում է շարժաբանություն (կինեսիկա):

Խոսքին փոխարինող կամ լրացնող բաղադրիչ են ժեստերը, որոնք մարդու ներաշխարհը, հույզերը, մտադրությունն ու վերաբերմունքն արտահայտելու հզոր միջոցներից են: Ժեստը լիարժեք լեզվական-խոսքային նշան է, որն ունի իր իմաստը, կառուցվածքը և հաղորդակցական գործառույթը:

Ժեստը մարդու մարմնի, հատկապես ձեռքի և գլխի շարժում է, որն օգտագործվում է երկխոսության ընթացքում որոշակի իմաստ կամ տեղեկույթ փոխանցելու համար:

Լեզվաբանության և հաղորդակցական տեսության մեջ ժեստը դիտվում է որպես նշանային համակարգի մաս: Այն ունի նշանային բնույթ, քանի որ արտահայտում է իմաստ և հաղորդակցում, ինչպես նաև ունի հատուկ նշանակություն տվյալ մշակույթում: Հայերը այլ ժողովուրդների նման ունեն տասնյակ շարժանշաններ:

Ժեստը, ինչպես մյուս նշանները, բաղկացած է արտահայտչաձևից՝ մարմնի որոշակի շարժումից, և բովանդակությունից՝ իմաստից, որը փոխանցվում է շարժման միջոցով (ձեռքի ժեստ, գլխի ժեստ):

Ժեստերը բազմազան են և կարող են դասակարգվել ըստ տարբեր չափանիշների՝ իմաստային, ուղեկցող, հուզական, մշակութային և այլն:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ. Ժեստ, լեզվական-խոսքային նշան, հաղորդակցություն, ձեռքի և գլխի ժեստեր, լեզվաբանության տեսություն, նշանային համակարգ, արտահայտչաձև և բովանդակություն, դասակարգում:

THE GESTURE AS A LINGUISTIC-SPEECH SIGN

ASHOT GALSTYAN

Dean of the Faculty of Philology at ASPU

Doctor of Philological Sciences, Professor

ash.galstyan@mail.ru

Abstract

Human communication is not limited solely to verbal language. The science that studies the gestures, facial expressions, and other non-linguistic means of expression that accompany communication is called kinesics.

Gestures serve as components that either replace or complement speech; they are powerful means of expressing a person's inner world, emotions, intentions, and attitudes. A gesture is a complete linguistic-speech sign that possesses its own meaning, structure, and communicative function.

A gesture is a movement of the human body, particularly of the hands and head, used during dialogue to convey a specific meaning or piece of information.

In linguistics and communication theory, the gesture is viewed as part of a semiotic (sign) system. It possesses a symbolic nature because it expresses meaning and communication, and it holds specific significance within a given culture. Like other nations, Armenians possess dozens of motion signs (gestures).

Like other signs, a gesture consists of a form of expression (a specific body movement) and content (the meaning conveyed through that movement, such as a hand gesture or a head gesture).

Gestures are diverse and can be classified according to various criteria: semantic, accompanying, emotional, cultural, and more.

Keywords and phrases: gesture, linguistic-speech sign, communication, hand and head gestures, theory of linguistics, sign system, form of expression and content, classification.

ЖЕСТ КАК ЛИНГВИСТИКО-ВЕРБАЛЬНЫЙ ЗНАК

АШОТ ГАЛСТЯН

декан филологического факультета АГПУ

д. филол. н., проф.

ash.galstyan@mail.ru

Аннотация

Человеческая коммуникация не ограничивается вербальным языком. Наука, изучающая движения, мимику и другие нелингвистические средства выражения, сопровождающие общение, называется кинесикой.

Жесты являются компонентом, заменяющим или дополняющим речь, и одним из мощных средств выражения внутреннего мира человека, его эмоций, намерений и

отношения к чему-нибудь. Жест – это полноценный лингвистико-вербальный знак, имеющий свое значение, структуру и коммуникативную функцию. Он представляет собой движение человеческого тела, особенно рук и головы, используемое во время диалога для передачи определенного смысла или информации.

В лингвистике и теории коммуникации жест рассматривается как часть знаковой системы. Он имеет знаковую природу, так как выражает смысл и коммуникацию, а также имеет особое значение в культуре конкретного народа. Армяне, как и другие народы, обладают десятками жестов.

Жест, как и другие знаки, состоит из формы выражения – определенного телодвижения, и содержания – смысла, передаваемого посредством этого телодвижения (жест рукой, жест головой).

Жесты разнообразны и могут быть классифицированы по различным критериям: смысловые, сопроводительные, эмоциональные, культурные и т. д.

Ключевые слова и словосочетания: жест, лингвистико-вербальный знак, коммуникация, жесты руками и головой, лингвистическая теория, система знаков, форма выражения и содержание, классификация.

Ներածություն

Ժեստը երկխոսության արտաքին տեսողական բաղադրիչ է: Մարմնի առանձին մասերի շարժումներն ու այլևայլ դիրքերը, ինչպես նաև առոզանական ձայնային երևույթները դառնում են ունկնդրի վրա ազդելու և ներգործելու կարևոր գործոն:

Հսկայական գրականություն է գրվել ժեստերի վերաբերյալ: Որոշ հեղինակներ տարբերակում են երկու կարգի ժեստեր՝ ոչ նշանային, որոնք լինում են դիմային և զգայական, և նշանային: Ոմանք մարմնի տարբեր ժեստերը համարում են խոսքի տեսողական ուղեկիցներ, որոնք ուժեղացնում են խոսքի հուզական ներգործությունը: Ժեստը մեծ մասամբ տեղեկատվություն է պարունակում և որպես այդպիսին՝ շարժանշան է և հաղորդակցական գործառնություն ունի: Ժեստերը, ըստ ֆիզիկական բնույթի, կարելի է բաժանել երկու մեծ խմբի՝ ձեռքի և գլխի: Հաղորդակցության արտահայտության այդպիսի ձևերը աշխարհի ժողովուրդների մոտ ունեն մշակութային արժեք և կարող են արտահայտել տարբեր իմաստներ:

Ուսումնասիրության մեթոդներ

Սույն հոդվածում կիրառվել են լեզվաբանական մի շարք մեթոդներ՝ նկարագրական, կառուցվածքային, ոճաբանական:

Ուսումնասիրել ենք բնագրերի ժեստային համակարգի տարրերը

(ժեստերը), տեքստի ձևի ու բովանդակության կապերը, քննել ենք այդ տարրերի հարաբերությունների հնարավոր տեսակները:

Ուսումնասիրության տեսամեթոդական հիմքեր

Աշխատանքի շարադրման սկզբնաղբյուր են հանդիսացել ինչպես հայ լեզվաբանների, այնպես էլ արտասահմանյան հեղինակների՝ թեմային առնչվող հետազոտությունները:

Արդյունքներ

Լեզուն համակարգ է տարբեր հարացույցներով: Լեզվաբանները գտնում են, որ լեզվական այդ համակարգը կարելի է ընկալել որպես մի մակրոկոսմոս, որի ամեն մի տարր միկրոկոսմիկական ձևով վերարտադրում է այդ ամբողջության կառուցվածքը:

Լեզվական որոշ միավորներ նշանային համակարգի տարրեր են, որոնք կարելի է դիտել նշանային գործընթաց կամ նշանային գործառույթուն: Լեզվական նշանները դինամիկ համակարգ են, այսպես ասած՝ գործառույթուն, որից դուրս լեզվական և խոսքային բևեռները միակողմանի վերացարկումներ են:

Ըստ Է. Աթայանի՝ նշանն առաջին հերթին իմացաբանական «հականշան» է՝ նշանի կարծես դրսից ներս ուղղված հայելակերպ «ընթերցում» [1, էջ 264]:

Խոսքային հաղորդակցման արտաքին տեսողական նշաններ են ժեստը և դիմախաղը: Սրանք վերջին հաշվով պայմանական նշաններ չեն: Նշանային համակարգերը արձանագրում են անվերջանալի աստիճանավորում, որտեղ լեզվական համակարգն ու նրա տարրերը իրենց գործուն գոյաձևերով գրավում են և՛ կենտրոնական, և՛ միջին դիրք և դառնում այսպես կոչված խորհրդանշային կազմավորումներ:

Ժեստը՝ որպես լեզվական-խոսքային նշան, ունի հաղորդակցական գործառույթուն: Ժեստերը և առոգանական ձայնային երևույթները դառնում են ունկնդրի վրա ազդելու և ներգործելու կարևոր ցուցիչներ:

Դեռևս երկու հազար տարի առաջ Ցիցերոնը հռետորներին սովորեցնում էր համապատասխան ժեստեր գործածել: Ինչպես նշում է Շեքսպիրի Համլետը, շարժումների բառերիդ համապատասխանեցրու և բառերը՝ շարժումներիդ [12, էջ 65]:

Ժեստերի առաջին բառարանը պատկանում է հռոմեացի հռետոր Մարկոս Ֆաբիոս Կվինտելիանոսին, որն ապրել է մ.թ.ա. առաջին դա-

րում: Ջոն Բալիվերը 17-րդ դարում երկու գիրք է հրատարակել նվիրված մարդկային ժեստերին:

1872 թ. լույս տեսավ Չ. Դարվինի «Կենդանիների և մարդկանց զգացմունքային արտահայտությունը» աշխատությունը, որը խթան հանդիսացավ հետագա ուսումնասիրողների համար [2, 1953]: Ժեստերի նկարագրության վերաբերյալ արժեքավոր են ֆրանսիացի ռեժիսոր Դելսարտի աշխատությունները: Դելսարտի համակարգը 20-րդ դարասկզբին Ռուսաստանում տարածեց Ս. Վոլկոնսկին «Արտահայտիչ մարդ» գրքում: Նախորդ դարում մեծ հետաքրքրություն է առաջացել ժեստի գիտական ուսումնասիրության բնագավառի նկատմամբ: Հրատարակվել են վեց մեծ մենագրություններ: Հետաքրքրություն են առաջացրել Դ. Էֆրոնի, Մ. Կրիչլի, Չ. Մորիսի աշխատությունները: Ամերիկյան հոգեբան Ֆ. Սելժը «Ճշմարտություն ժեստի մասին» գրքում հավաստում է, որ զրույցի ժամանակ բառերի կարևորությունը 7% է, հնչերանգինը 38% է, իսկ ժեստինը և դիմախաղինը՝ 55 %: Անգլիացի հոգեբան Արչելի տվյալներով մեկժամյա զրույցի ընթացքում ֆիննը օգտագործում է միջինը մեկ ժեստ (նա նույնիսկ աչքերի հաղորդակցությունն է փախցնում), իտալացին՝ ութսուն, ֆրանսիացին՝ հարյուր քսան, մեքսիկացին՝ հարյուր ութսուն, ռուսը՝ քառասուն:

Ռուս նյարդահոգեբան Ա. Լուրիան «Նեյրոհոգեբանության հիմունքներ» գրքում նշում է, որ մարդու շարժումները համեմատաբար միայն առանձին դեպքերում են կատարվում մեկ ձեռքով: Որպես կանոն՝ դրանք պահանջում են երկու ձեռքերի համակարգված աշխատանք, որը կարող է լինել տարբեր աստիճանի բարդության [11, էջ 186]:

Հայերը այլ ժողովուրդների նման ունեն տասնյակ շարժանշաններ:

Ֆ. Խլղաթյանի «Ռճաբանական տերմինների բառարան-տեղեկատու»-ում շարժաբանություն տերմինը բացատրվում է հետևյալ կերպ. «Հաղորդակցմանն ուղեկցող շարժումները, դիմախաղերն ու ոչ լեզվական մյուս արտահայտչամիջոցներն ուսումնասիրող գիտություն (կինեսիկա)» [10, էջ 134]:

Հայ լեզվաբանության մեջ շարժաբանությունը որպես գիտակարգ առաջինը քննել է Գ. Ջահուկյանը: Լեզվաբանը ընդգծում է, որ շարժանշանները կարող են լինել պայմանական և ոչ պայմանական: Ըստ Գ. Ջահուկյանի՝ որոշ շարժանշաններ գործել են այս կամ այն ժողովրդի մեջ՝ որոշակի մշակութային շրջանում: Դրանց մի մասը պայմանական

բնույթ է կրում, օրինակ՝ գլխի շարժումը վերից վար իբրև հաստատման նշան՝ «այո՛», (աջ) ձեռքի շարժումը իրենից հեռու՝ որպես հեռացման նշան՝ «տա՛ր», «հեռացրո՛ւ», «գնա՛»» [9, էջ 118-124]: Այս կարգի շարժանքները երբեմն ուսումնասիրվում են որպես հարալեզվական միավորներ:

«Ժամանակակից հայերեն խոսակցական լեզուն» գրքում ժեստերին մի ամբողջ ենթագլուխ է հատկացրել Թ. Ղարազյուլյանը [5, էջ 115-119]: Հեղինակը տարբերակում է ժեստերի երկու խումբ՝ այսպես կոչված՝ ոչ նշանային, որոնք լինում են դիթամային և զգայական, և նշանային: Ռիթմային ժեստերն ընդգծում են տրամաբանական շեշտերը, իսկ զգայական ժեստերը ուժեղացնում են խոսքի զգայական երանգավորումը: Նշանային ժեստերը առավել կապված են տեղեկույթի հաղորդման հետ:

Ժեստերի լեզվին անդրադարձել է նաև Լ. Հախվերդյանը [7, 176-180]: Նա մարմնի տարբեր ժեստերը համարում է խոսքի տեսողական ուղեկիցներ, որոնք ուժեղացնում են խոսքի հուզական ներգործությունը: Գիտնականն առանձնացնում է ժեստի երեք տեսակ.

ա) մեխանիկական ժեստեր (խոսելիս քորում է գլուխը, աչքերը ճաճպացնում, տեղ է որոնում ձեռքերը թաքցնելու համար),

բ) նկարագրական ժեստեր (առարկայի մասին խոսելիս նրա կլորությունը ցույց տալը),

գ) հոգեբանական ժեստեր (ծայնի հնչերանգը, մարդու կեցվածքը, դեմքի արտահայտությունը):

Վ. Համբարձումյանը «Լեզվաբանության հիմունքներ» գրքում նշում է, որ «հաղորդակցում նշանակում է տեղեկացնել (հաղորդել-ստանալ) ինչ-որ բան՝ որևէ պահանջի բավարարման նպատակով» [8, էջ 359]: Նա շարժումները համարում է հնչյունային կամ ձայնային լեզվին ծառայող միջոցներ:

Ժեստի գործածությանը, նրա դրսևորման միջոցներին է անդրադարձել Ե. Գևորգյանը: Հեղինակն ընդգծում է, որ շարժումների լեզուն իրականացվում է հինգ գլխավոր միջոցներով՝ ժեստ, մարմնաշարժում, դիմախաղ, կեցվածք, քայլվածք: Ժեստն առավելաբար տեղեկատվություն է պարունակում և որպես այդպիսին լեզվական-խոսքային նշան է և հաղորդակցական գործառություն ունի: Ըստ հեղինակի՝ ժեստերը լինում են հնավանդ և նորավանդ: Հնավանդ ժեստերի օրինակներ գտնում ենք

«Սասնա ծռեր» էպոսում: Դրանք առավելաբար կրոնական-պաշտամունքային բնույթի են [6]:

Մեր տարբեր աշխատանքներում անդրադարձել ենք ժեստերի մի շարք տեսակների, որոնք առանձնացրել ենք գեղարվեստական և գեղարվեստավավերագրական արձակից [4, էջ 91-95. 3, էջ 162-164]:

Նշենք միայն, որ վերոնշյալ ժանրերում առկա են ողջույնի, հրաժեշտի, բարեկամության, ամոթի, զարմանքի, բարկության և մի շարք այլևայլ հասկացություններ արտահայտող շարժույթներ, որոնք, հանդես գալով իբրև խոսքի արտաքին տեսողական բաղադրիչներ, միաժամանակ խոսքին լրացնող, օժանդակող միջոցներ են:

Ձեռքի ժեստեր: Ձեռքսեղմումն ունի տարբեր իմաստներ. այն կարող է արտահայտել՝

- ա. ողջույն, ծանոթացում, բարևում,
- բ. հրաժեշտ, բաժանում,
- գ. շնորհավորանք, գոհունակություն, շնորհակալություն,
- դ. ցավակցում:

Ըստ հուշագրական արձակի՝ թարգմանիչը Հ. Թումանյանի և ամերիկացիների հանդիպման ժամանակ կարևորել է. «Լա՛վ և ուշադիր մտիկ տվեք նրա հայերեն խոսքին. ես թարգմանում եմ միայն իմաստը, մնացածը՝ բացականչություններ, շարժումներ, ժպիտ, դուք պետք է ավելացնեք, որպեսզի ստանաք ամբողջությունը» [13, էջ 140]: Այս ամենը կարելի է կոչել նաև խոսքի ոճական դրսևորումներ:

Երկխոսություններում առկա են ձեռքի ժեստերի այլ դրսևորումներ: Ձեռքի ժեստերի մեջ ակտիվ մասնակցություն ունի բթամատը: Օրինակ՝ «Բթամատը դրեց ճկույթի եղունգին.

-Էսքան չմտածես: Գնանք Պաղո Մակինցյանենց տուն»¹:

«Սեր կա, համա էս անտերը չկա,- ասաց նա՝ բութն ու ցուցամատը իրար շփելով»:

Դեռ Հին Հռոմում բութ մատի գործածությունն էական նշանակություն է ունեցել մարդկանց դրական և ժխտական վերաբերմունքն արտահայտելու համար: Ռ. Ջովանյուլիի «Սպարտակ» վեպի երկխոսություններում կան բութ մատի ժեստային օրինակներ:

¹ Համապատասխան նմուշ-օրինակները քաղել ենք գեղարվեստական և գեղարվեստական-վավերագրական արձակից:

Ճեռքով որևէ բան ցույց տալը - ցուցական դերանվանը համարժեք է . «-Ես այս մագերը այս վանքի մեջն եմ սպիտակացրել,- նա ձեռքը տարավ դեպի գլուխը»:

Ճեռքով նշան անել – «անհամաձայնություն արտահայտել» - «Մի օր Վարպետին հարցրի.

-Մի՞թե էաչին վերջնականապես հրաժարվեց քաղաք տեղափոխվելուց:

Վարպետը ձեռքով նշան արեց, որից հասկացա իմ հարցի պատասխանը»:

Ձեռքերը վեր պարզել - «լռելու նշան արտահայտել» - «Ձեռքերս վեր պարզեցի Մովսես մարգարեի նման՝ որպես լռության նշան»:

Մաքր (ցուցամաքը) շրթունքին դնել - «լռել, չխոսել» - «Հետո մատով ցույց տվեց կառապանին, ապա մատը՝ շրթունքին... այս նշանակում էր չխոսել...»:

Մաքրով որևէ բան ցուցադրել - «Որպեսզի ունկնդիրներն իրեն սխալ չհասկանան, նա մատով օղի մեջ դնում էր ստորակետ»:

«Վիկտորիա» ժեստը ձեռքի ցուցամատի և միջնամատի օգնությամբ V տառի պատկերումն է, որը շատ երկրներում խորհրդանշում է հաղթանակ կամ խաղաղություն: Սակայն Մեծ Բրիտանիայում, Իռլանդիայում և Ավստրալիայում եթե ձեռքի փոքր V նշանով թեքված լինի դեպի զրուցակիցը, ապա այն կունենա «հեռու մնա ինձանից» նշանակությունը:

Գլխի ժեստեր: *Ամենադարձվածը գլխով համաձայնության նշան անելն է* - «համաձայնություն արտահայտել» - «Անտուանը գլխով համաձայնության նշան արեց, ժպտաց և մնաց լուռ», «Մյուսները գլխով համաձայնության նշաններ են անում», «Խոշոր, սպիտակ աչքերը ինկան վար, եւ իր գլխու շարժումը ըսավ թէ «այո» էր պատասխանը»: «Ազատը նայեց ինձ, նայեց նկարին, նորից ինձ նայեց, *ես գլխի թեթև շարժում արի*»: «Լևոնյանը ուշադիր նայեց ինձ և գլխով հավանության նշան արեց»:

Գլխով հերքել- «անհամաձայնություն ցուցաբերել» - «-Չեմ հավատում,- գլխով հերքեց բավականին վիատված», «Ես նրան հավատացնում էի, որ դա սխալ տպավորություն է, որ երիտասարդությունը նրան շատ է գնահատում, բայց նա *գլուխն օրորում էր*»: *Գլուխ խոնարհել*- «հրաժեշտ տալ» - «*Ես խոնարհեցի գլուխս և դուրս եկա նվիրական*

խցից»: *Գլուխն ասիերի մեջ առնել*- «տառապել, մտորել» - «*Գլուխդ ա՛ն ասիերիդ մեջ* և սուզվի՛ր անհուն վշտի մեջ»: Գլուխ տալ-ողջունել:

Ոչ պայմանական են համարվում մարմնի շարժումները (մասնավորաբար ձեռքերի և դեմքի), որոնք հանդես են գալիս որպես հույզերի արտահայտիչներ, և որոնցով դրսևորվում են համապատասխան հոգեկան գործընթացներ: Ջարմանքը, սարսափը, ուրախությունը, բարկությունը և այլն արտահայտվում են գլխի (աչքեր, բերան, դեմք) շարժանքի համապատասխան փոփոխություններով:

Գլխի ժեստերի մեջ հատկանշական է նաև աչքերի արտահայտությունը: Աչքերով հաղորդակցումը երկխոսության բաղադրամասերից է: Օրինակ՝

«Ինքն ու Սնջոն աչք աչքի կանգնեցին: Սնջոյի աչքերն ասում էին. «Միրո՛, դու թուլիոգի ես»:

Իր աչքերի մեջ պատասխան ուներ.

«Քու կողմից սխալմունք է» »:

Ժեստերը, լինելով լեզվական-խոսքային նշաններ, առանձնահատուկ երանգ են հաղորդում խոսքային գործունեությանը և համարվում են երկխոսության արտաքին տեսողական բաղադրիչներ: Ժեստի ընտրությունը պայմանավորված է՝

1. մարդու անհատականությամբ,
2. գրուցակիցների հաղորդակցման հարաբերությամբ (պաշտոնական, մտերմիկ, պատահական և այլն),
3. հաղորդակցման իրավիճակով:

Ժամանակակից աշխարհում, հատկապես մեդիայի և թվային հաղորդակցության պայմաններում ժեստերը շարունակում են պահպանել իրենց կարևորությունը: Տեսազանգերը, սոցիալական ցանցերը և տեսանյութերն իրենց մեջ ներառում են լեզվական-խոսքային տարատեսակ շարժանշաններ:

Եզրակացություն

Ժեստը ոչ միայն ֆիզիկական շարժում է, այլև լեզվական-խոսքային նշան: Մարդկանց հաղորդակցությունը իրականացվում է նաև ժեստերի միջոցով, որոնք ուղեկցում են խոսքին, լրացնում, հարստացնում, երբեմն նույնիսկ փոխարինում նրան, օրինակ՝ լռության պայմաններում: Ժեստը միշտ ուղղված է հաղորդակցման գործընթացին: Ժեստերը բազմազան են և կարող են դասակարգվել ըստ տարբեր չափանիշների: Ժեստերի

ուսումնասիրությունը կարևոր է լեզվաբանության, հոգեբանության և հաղորդակցական տեսության համատեքստում:

Գրականության ցանկ

1. Atayan E., Lezvakan ashkharhi nerqin kerpavorum'y yev artaqin veraberutyun'y [The Internal Conceptualization of the Linguistic World and Its External Relations][, Yerevan, 1981.
2. Darwin Ch., Viraženiye emotsiy u cheloveka i zhivotnykh, Sochineniya, t. 5, M., 1953 [The Expression of the Emotions in Man and Animals, Collected Works, Vol. 5, Moscow, 1953].
3. Galstyan A., Gegharvestakan vaverragrutyun lezun, Girk B [The Language of Literary Documentation, Book B], Yerevan, 2021:
4. Galstyan A., Yerkkhosut'yun'y zhamanakakit's hayerenum (, Dialogue in Modern Armenian], Yerevan, 2003.
5. Gharagyulyan T., Zhamanakakits hayeren khosakts'akan lezun [Colloquial Language of Modern Armenian], Yerevan., 1981.
6. Gevorgyan E., Sharzhumneri lezun, Sharzhabanutyun [The Language of Movement, Kinesiology], Yerevan, 1988.
7. Hakhverdyan L., Zruyts'ner lezvi masin, [Conversations about Language], Yerevan, 1982.
8. Hambardzumyan V., Lezvabanutyun himunk'ner [Principles of Linguistics], Yerevan, 2019.
9. Jahukyan G., Zhamanakakits hayereni tesutyun himunkner'y [Principles of the Theory of Modern Armenian], Yerevan, 1974.
10. Khlghatyan F., Votshabanakan termineri bararan-teg'hekatu [Dictionary–Reference of Stylistic Terms], Yerevan, 1977:
11. Luriya A., Osnovy neyropsikhologii, M., 2003 [Foundations of Neuropsychology, Moscow, 2003].
12. Shakespeare W., Yerker, Hamlet [Shakespeare, W., Collected Works, Hamlet], Yerevan, 1991.
13. Tumanyanə zhamanakitsneri husherum [Tumanyan in the Memoirs of His Contemporaries], Yerevan, 1967.